

The article deals with journalistic texts written by ironist Ivan Bagrianyi. The consonance of positions of I. Ohienko and I. Bagrianyi due to the feelings of inferiority is examined. The matics of journalistic articles of I. Bagrianyi and features of his ironic discourse are determined on the basis of defining directions of his journalistic heritage. Firstly, these articles described a holistic political concept, and secondly, a large array of publications on issues of literary and artistic works and literary criticism. This mono the matics of speeches, focused on appealing to the Bolshevik regime in Ukraine, correlates with pathos of exposure, and therefore with comic expressions such as irony and sarcasm. It is found that the object of irony in works of Bagrianyi is primarily the Soviet system and everything connected with it directly or indirectly. Based on the research of journalistic works it concludes that Ivan Bagrianyi appeals to irony as to trope, rhetorical figure and leading «principle of understanding of the world» in his consistent rejection of totalitarian absurd and inferiority complex.

Key words: irony, sarcastic irony, inferiority, publicistics, Ivan Ohienko, Ivan Bagrianyi.

Отримано: 30.03.2017 р.

УДК 821.161.2:82'01(092)

Г. М. Нора

Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України

БАРОКОВИЙ ТЕКСТ ПЕТРА ПОПОВИЧА-ГУЧЕНСЬКОГО: МІЖ ТРАДИЦІЄЮ І КРЕАТИВНІСТЮ АВТОРА

Аналізується невелика поетична спадщина мандрівного учителя-дяка з Поділля Петра Поповича-Гученського (кін. 17 ст.), яка складається переважно із бурлескних віршів та кількох орацій високого стилю. Вона показова тим, що дає змогу простежити зміни у світоглядній та творчій системі автора, які призвели до розширення кола його літературних зацікавлень і у подальшому до повнішої реалізації себе у царині красивого письменства. Залишаючись людиною свого часу і його традицій, він намагався бути водночас і творцем. Поет не приховує своїх емоцій, свого настрою, зарядженості на контакт з реципієнтом. Знання академічної поетики не перешкоджає йому самому активно творити літературний канон доби. Запропоновані ним теми, сюжетні моделі, використання поетики гротеску роблять його твори не лише взірцевими пам'ятками бурлескної поезії XVII ст., а й реальними культурними та соціальними свідченнями того часу.

Ключові слова: Петро Попович-Гученський, бароко, бурлеск, гротеск, орація, мандрівні дяки.

Бароко – це особлива і багато у чому визначальна сторінка історії нашої культури. Упродовж XVII-XVIII ст. воно виявило себе практично у всіх видах мистецтва, але особливо яскраво прозвучало у музиці, архітектурі, театрі та красному письменстві. Сучасна українська наука, і літературознавство зокрема, чимало зробили для осягнення цього феномену. Студії над пам'ятками Бароко стали найпопулярнішою галуззю досліджень для вітчизняних медієвістів у два останні десятиліття. Не забарилися і серйозні набутки у цьому напрямку. По-перше, надруковано багато барокових текстів, які раніше не видавалися або були розпорошені по часописах межі XIX-XX ст. По-друге, мистецтво українського Бароко стало провідною темою багатьох наукових форумів, які відбулися в Україні та зарубіжних наукових центрах. По-третє, з'явилася низка фундаментальних наукових праць як теоретичного, так і історико-літературного ха-

рактеру (монографій та збірників), присвячених бароковій літературі. Але проблематика тут настільки широка, що на науковців чекає ще багато клопіткої роботи, у тому числі й міждисциплінарного спрямування.

У цій статті аналізується поетична спадщина мандрівного учителя-дяка з Поділля Петра Поповича-Гученського (кін. XVII – поч. XVIII ст.) – типового представника барокового письменства, яка складається переважно із бурлескних віршів та кількох орацій високого стилю. Доробок цього класика низового бароко дає змогу простежити зміни у світоглядній та творчій системі автора, які призвели до розширення кола його літературних зацікавлень і у подальшому до повнішої реалізації себе у царині красного письменства. Як людина свого часу, він намагався бути традиційним, але водночас прагнув максимально залишитися і самим собою. Поет не приховує своїх емоцій, свого грайливого настрою, зарядженості на гру з реципієнтом. Його творчість є, багато в чому, діалогом між сакральністю як домінантою мистецтва та світогляду тієї доби і власне світським поглядом на земне буття та його закони (у тому числі й закони Божі). Водночас можемо спостерігати за процесом зближення естетичних кодів високого мистецтва та фольклору, зародженням та функціонуванням школярської поетичної практики і, зрештою, появою нової масової культури на основі літературної традиції.

Твори Петра Поповича-Гученського збереглися у віднайденому Іларіоном Свенціцькому Публічній бібліотеці Народного дому у Львові рукописному збірнику кін. XVII – поч. XVIII ст. Завдяки опублікованому 1904 р. опису рукописних знахідок з цієї бібліотеки (Свенціцький І. Церковно- і русско-славянські рукописи Публичной Библиотеки Народного Дома во Львовъ *Известия Отд. рус. яз. и слов. Имп. Акад. Наук. – 1904. – Кн. 3*) на манускрипт звернули увагу інші дослідники. І вже упродовж кількох наступних років окремі тексти зі збірника видали з невеликими коментарями Володимир Перетц (уринок з драми, 1907), Іван Франко («Інтермедія єврея з русином», 1908) та Михайло Возняк (бурлескні вірші нищенські та великодній діалог, 1910). Значна частина рукопису – орації та проповіді – досі залишаються не опублікованими.

За науковими студіями вищезгаданих учених пильно стежив (перш за все, як історик української мови) Іван Огієнко. У своїй праці «Історія української літературної мови» він, зокрема, зазначає: «І далі маємо багато записів віршів і пісень за XVI-XVII-XVIII віки, що їх розшукали В. Перетц, І. Франко, Ф. Колесса, М. Возняк і ін... Глибші досліді показали, що авторами цих пісень були наші школярі, мандрівні дяки – бакаляри, поети з народу... Рукописні збірники пісень усе ходили пороках в XVII-XVIII віках, і власне вони робили нашу живу мову невмирущою, і це з неї виріс Котляревський, а трохи пізніш Шевченко. В рукописах ходили й збірки віршів наших поетів, наприклад Климентія Зиновієва...» [1, с.187]. Цілком вірогідно, що Огієнко був знайомий з публікаціями творів Петра Поповича і саме на цьому матеріалі зокрема ґрунтувалися його висновки, адже мова бурлескних віршів Гученського у своїй основі є народною розмовною, лише з окремими вкрапленнями полонізмів та старослов'янізмів. Втім, цього вимагали особливості жанру і стилю. Таку думку висловлює також В. Шевчук [2, с.218].

На сьогодні наука не володіє достатнім набором історичних фактів, аби зі стовідсотковою упевненістю говорити про Петра Поповича-Гученського як автора усіх творів рукопису. Водночас, філологічний аналіз текстів дозволяє робити сміливіші висновки. Так, публікуючи та коментуючи поезії з цього збірника, М. Возняк зазначає: «Нема даних... рішити, чи згаданий в одній записці Петро Попович-Гученський був автором, чи тільки переписчиком вірш, чи, може, навіть тільки властителем збірника. Та що в віршах стрічаються тут і там пере-

черкнення, наче би докази самостійного складання вірш, бо на місце перечеркнень є далі інший поправний текст, можна прийняти, що межі тими віршами є також духовні продукти згаданого вище Петра Поповича-Гученського. На всякий спосіб безсумнівно се, що він любувався у таких віршах, списував і розширював їх, отже, був одним із діяльних українських вірописців другої половини XVII в.» [3, с.145]. Підхоплює цю думку і Валерій Шевчук: «Я не тільки згодний із висновками вченого, а вважаю, що вірші за своєю поетикою написані однією людиною, тобто мають один характер творення поетичних образів («манеру», як зазначає М. Возняк), більше того, вони становлять найвидатніші зразки поезії низового бароко й заслуговують, незважаючи на невелику їхню кількість з того, що до нас дійшло, на увагу істориків нашої літератури, адже самі від себе складають особливе естетичне явище» [2, с.214]. Натомість автори «Історії української літератури у 8 томах» Олекса Мишанич [4, с.329-330] та Вікторія Колосова [5, с.449-451], аналізуючи твори з рукописного збірника Петра Поповича-Гученського, не наважилися визнати його авторство.

На нашу думку, мова, стиль та версифікаційні особливості діалогу й семи бурлескних віршів переконливо засвідчують, що вони мають спільного автора, людину освічену, творчу, добре знайому з основами книжного віршування. Географія згадуваних ним у творах містечок і сіл (Кам'янець, Оринин, Карабчів, Кудринці, Федьківці, Ожигівці, Городок та ін.) вказує на те, що був він родом із Поділля, тут-таки провів майже усе своє життя.

Схиляючись до думки про єдиного автора усіх поетичних творів рукопису та вираховавши, що найраніші з них написані десь у середині XVII ст., укладчі збірника «Українська поезія. Середина XVII ст.» В. Кречотень та М. Сулима ввели до нього великодній діалог та 7 гумористичних віршів. Мова у всіх творах ведеться від імені гурту молоді чи однієї молодої людини, котра іменує себе: «дитина», «д'їти», «школяр», «нищішкольні». У зв'язку з цим В. Шевчук небезпідставно говорить про Гученського як про автора перших зразків наївно-дитячої поезії в українській літературі: «Поет свідомо і по-містечковому відтворює наївне дитяче світобачення, при цьому чинить те з неперевершеною поетичною грацією» [2, с.215]. Загалом, багата гумористична спадщина XVII-XVIII ст., на жаль, практично не зберегла імен своїх авторів і є майже цілковито анонімною. Ім'я Петра Поповича-Гученського поряд з постатями його колег по перу Климентія Зиновієва та Івана Некрашевича є поодинокими винятками.

Як зазначалося вище, Петро Попович-Гученський творив у річці так званого шкільного бурлеску. Тематично вся бурлескна поезія, і нищенські вірші-оразії поета-подолянина зокрема, пов'язана, перш за все, з найбільшими християнськими святами: Різдом та Великоднем. Втім, у творах Гученського така прив'язка здебільшого носить суто умовний характер і означається лишень у «вітальній» частині твору. Традиційні християнські сюжети в ораціях, на відміну від травестій, представлені мало. Не відходячи від загальної установки – привітати широкий загал зі святом, – мандрівні дяки, а Петро Попович-Гученський насамперед, намагаються подолати тематичну обмеженість своїх творів не лише через розширення кола засобів художнього відтворення, а й через уведення в усталені сюжети нових, часто фантастичних елементів. Класичні дяківські сюжети про шкільне життя та про мандрівкостановляють основу його доробку. У них представлені неймовірні пригоди школярів та описи дивовижних країн. Ідею створення таких картин дяками, найімовірніше, було запозичено з перекладних повістей про заморські краї та чудеса, а найперше з повісті «Александрія» (змога ознайомитися із перекладною літературою випадала, насамперед, учням Києво-Могилянської коле-

гії та братських шкіл). Характерними рисами орацій з подібним сюжетом є мотив мандрівки, зміни простору, зміщення і розширення горизонтів. Саме у розробці цієї тематики найбільше виявив свій талант Петро Попович-Гученський.

Своєрідною райською землею постає в його ораціях неодноразово ним згадана «земля чучманська». Вона витворена на засадах поєтки гротеску, якою вправно послуговувався поет у більшості своїх творів:

З Бучачайдѣт просто в землю чучманскую,
А будете там мѣли повагу панскую...
Там вола печеного за гроштилко купиш,
Коли того не будет, змовитемнѣ мутиш.
А у вола с-под хвоста чосниктетеч с оцгом,
Зеленаясалата, коли схочеш с постом.
Там земля богатая, о том усѣ знайте,
За вѣдомостпевную коляду мнѣ дайте [6, с.334].

Гротескно-фантастичний світ цієї орації («Вѣршищенський») близький до фольклорної фантастики казок, пісень, небилиць. Проте автор не зупиняється на компонуванні якогось окремого «чуда», що притаманно народній фантастичності, а прагне створити власну цілісну картину достатку і дивовижного світоустрою:

А звѣзди там, як динѣ, всюдися валяют,
Свинѣ в золотих коритах микгдалиѣдают.
Рѣка горѣлчаная через рынок течет,
Пий там кождий хоч кгарцем, нѣхто слова не речет.
А воробиѣ у срѣбних там панчохах ходят,
И ковбаси живии на вербахся родят.
Свинѣ в лѣтѣ і зимі в дубахся поросят,
Пчолы меду по чверцѣ в кождий день приносят [6, с.333].

Власне, у цьому творі автор розгортає найпопулярнішу фантастичну фавулу бурлескних орацій того часу – опис казкових країн, де було в достатку їжі та напоїв, де вічно голодний поет (школяр, студент, дяк) міг відчути себе ситою і цілком щасливою людиною. Традиційне християнське усвідомлення тіла лише як зовнішньої оболонки людини у таких творах піддається веселому і дотепному опонуванню: людина повинна піклуватися про свою душу, але водночас дбати і про своє тіло. Здається, саме порожній шлунок та голодна уява диктували поетам рядки, у яких ідеться про їжу. Їх невичерпна вигадливість почасти майстерно завуальовує жебрання, котрі супроводжували дяківські мандри. Збуджена фантазія, стимульована голодом, вибудовує у віршах цілі гастрономічні царства з відповідними світобудовою, красвидами і навіть погодою. Серед семи нищенських віршів Петра Поповича-Гученського чотири привертають увагу перш за все саме дивовижними картинами царства їжі. Так, в одній з орацій автор повідомляє слухачам, що він неабияк переймається бідною свого друга Самсона, котрого покусали воші. Порятувати «хворого» вдалося завдяки напрочуд поживно-му рецептові «премудрих докторів» та «довціпних лікарів»:

...якиєс з маслом паленицѣ
Горячие прикладат щодень к потилицѣ.
И ковбаси до зубов кажут прикладати,
Солониною радят также нос вкладати.
Єщеж мнѣ єдни кажут: «Якоєс порося
Печеное к лѣкарству барзо би здалося» [6, с.331].

Поет клеїть дурня, ніби з цілковитою байдужістю говорить про паляницю, ковбаси та смажене поросся, проте, зрештою, не витримує і розкриває бажання кожного зголоднілого школяра:

Дайте минѣ, для Бога, из шмат солонини,
Бо ми не мѣли такой у школѣ звѣрини [6, с.331].

Веселе, відверто розважальне звучання творів такого типу гармонійно вплітається в атмосферу свята. Описувані автором дива несуть позитивний заряд та дух оптимізму, віри у реальність земного достатку. Водночас, доброзичливість, дотепність, гумористичність тексту сприяли щедру обдаруванню міркувальників задоволеною аудиторією.

Яскраві, живі картинки зфантастичними світами їжі та питва в ораціях Петра Поповича-Гученського є важливою складовою поезики його гумористичних віршів, вони стали зразком для наслідування мандрівними дяками у XVIII ст. У своїх святкових поетичних вправах молоді поети у старих вагантських традиціях відверто вихваляють тілесні задоволення, асоціюючи настання Різдва чи Великодня у першу чергу із закінченням посту, багатими застіллями, щедрих подарунками. У такі дні вони відчують себе цілком задоволеними життям людьми, хоча й не без гумору, але іменують себе панством. Невідомий автор, вочевидь-таки знайомий з рукописами Поповича-Гученського, описує свої враження від «міста-казки» Козина, де «школа перогами накривана», періщить «сметяний дощ» та «пероговий град», «доми з самих сал муровані, а лоєм замість вапна шмаровані, книшами, перогами побиті, а паленицями зверху накриті».

На тлі гастрономічної пияцька тема у Поповича-Гученського представлена теж досить широко, але тут домінують не фантастичні, а реалістичні методи зображення. Безперечно, автор сам належав до середовища дяків-пивоорізів, що він із гумором та самоіронією декларує у «Вірші третьому»:

Витаю вас, пяницѣ, всѣхсполечне разом,
Бо вас дѣдкозаберет до пекла zarazом.
Ви на мене, прошу вас, за то не дивуйте,
А як прийду до коршми, таки мя частуйте.
А я вам компании гаразд допомогу,
Хоч з вами до пекла пойду в єдину дорогу [6, с.342].

У тогочасній Європі міцні напої вживалися у великих обсягах, а деякі з них (пиво і вино) загалом сприймалися радше як харчові продукти. Водночас, алкоголізм називали не інакше як «пияцький чорт», його цілеспрямовано і пафосно критикував ідеолог Реформації Мартін Лютер. Втім, здолати усталену традицію середньовічної життєрадісності було важко, адже у європейських країнах, як і в Україні, була маса свят, які супроводжувалися бучними застіллями з необмеженою випивкою (церковні свята, весілля, хрестини, похорони тощо). Із цього приводу Вольфганг Шивенбуш зазначає: «Поряд із харчовою саме ритуальна функція алкоголю є тією, що, на нашу думку, спричинилась до такого надмірного споживання алкоголю в доіндустріальних суспільствах. Ритуали пиття й досі надзвичайно стійкі... Незрівнянно обов'язковіші вони були в раніших суспільствах. Пияки доводили себе до стану цілковитого сп'яніння, що не тільки був наслідком вжитого алкоголю, а й мав психічну природу: шал перепити один одного в товаристві» [7, с.43].

Подібна картина спостерігалася й у різних прошарках тогочасного українського суспільства. Середовище дяків-пивоорізів являло собою своєрідне неформальне братство любителів випити у гарному товаристві. Цитовані рядки з Поповича-Гученського промовисто це підтверджують. Втім, поет не завжди пише про при-

страсть до алкоголю з легкістю і гумором. Про тих, кого пияцтво довело до морального занепаду та матеріального зубожіння, він говорить радше зі співчуттям:

Є особливе тії люде – п'яницѣроковїи,
Поглядают на мене, як вовки лѣсовѣи.
Поглянте-но, панове, – каздий п'яницю познає,
Бо в п'яницѣ сукня латами пошита,
Як мосева хата рядом побита,
В п'яницѣ чоботи ис того ременю,
Що в лѣтѣдерут по деревю [6, с.331].

Вже у XVIII ст. тема осуду пияцтва (особливо у середовищі церковників) набуває широкого розмаху в українській поезії. Але одним із зачинателів її, хоча й у формі бурлескної самокритики, був мандрівний учитель-дяк з Поділля Петро Попович-Гученський.

Аналіз лише невеликого аспекту з поетичного доробку Петра Поповича-Гученського дозволяє зробити висновки, що цей поет став справжнім новатором у нашій літературі свого часу. Безперечно володіючи досить високою освітою, поетичним талантом та навиками віршування, він не обмежує себе рамками традиційного книжного віршоворення. Знання академічної поезики не перешкоджає йому самому активно творити літературний канон своєї доби. Запропоновані ним теми, сюжетні моделі, використання поезики гротеску роблять його твори не лише взірцевими пам'ятками бурлескної поезії XVII ст., а й реальними культурними та соціально-побутовими свідченнями того часу. Не бракує їм і глибокого, суто драматичного авторського почуття, яке виявляє себе й у співчутті до ближнього, і в розмислах про важку долю своєї батьківщини, котра саме тоді потерпала від безперервних війн. Без перебільшення можемо констатувати, що Петро Попович-Гученський «був серед тих нечисленних представників давньої поезії, які переводили поезію із сфер чистого розуму у сфери живого, трепетного, бідашного й стражденного людського «я», тобто із сфер абстрактного розмислу у сфери почування та рефлексії...» [2, с.217-218]; він, безсумнівно, «один із найталановитіших поетів із середовища мандрівних дяків» [8, с.496].

Список використаних джерел:

1. Огієнко І. Історія української літературної мови / Іван Огієнко (Митрополит Іларіон). – К. : Наша культура і наука, 2004. – С. 187.
2. Шевчук В. Муза роксоланська: Українська література XVI-XVIII століть : у 2 кн. Книга друга: Розвинене бароко. Пізнє бароко / Валерій Шевчук. – К. : Либідь, 2005. – С. 218.
3. Возняк М. Різдвяні й великодні вірші-орації зі збірника кінця XVII – початку XVIII ст. / Михайло Возняк // ЗНТШ. – 1910. – Кн. 4. – С. 145.
4. Мишанич О. Декламації і діалоги / Олекса Мишанич // Історія української літератури : у 8 т. – К. : Наукова думка, 1967. – Т. 1. – С. 326-331.
5. Колосова В. Віршова література / Вікторія Колосова // Історія української літератури : у 8 т. – К. : Наукова думка, 1967. – Т. 1. – С. 425-456.
6. Українська поезія. Середина XVII ст. – К. : Наукова думка, 1992. – С. 334.
7. Шивельбуш В. Смаки раю. Соціальна історія пряничів, збудників та дурманів / Вольфганг Шивельбуш. – К. : Критика, 2007. – С. 43.
8. Історія української літератури у дванадцяти томах. Том другий. Давня література (друга половина XVI-XVIII ст.). – К. : Наукова думка, 2014. – 840 с.

The small poetic in heritage of wandering teacher-clerk from Podillia Petro Popovych-Guchensky (the end of 17 century) is analysed. It consists mainly of bur-

lesqueverses and a feworations of high style. It gives an opportunity to trace changes in the world view and creative system of the author. This led to the expansion of his literary interests and to more complete realization of it self in literature. Here mained faithfulto the traditions of his time, but at the same time trying to be himself. The poet did not hide his emotions, moods, charged in to contact with the recipient. Knowledge of academic poetics did not preventhis actively creation of literary can on of his day. His themes, plot models, grotesq uepoetics make his works not only exemplary attractions of burlesque poetry of the seventeenth century, but the real cultural and social testimonies of the time.

Key words: Petro Popovych Huchensky, baroque, burlesque, grotesque, orazio, wandering clerks.

Отримано: 10.02.2017 р.

УДК 39(477)Огієнко:821.161.2.09Калинець

І. М. Онікієнко

Криворізький державний педагогічний університет

ВІДОБРАЖЕННЯ ДОХРИСТИЯНСЬКИХ ВІРУВАНЬ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ В НАУКОВІЙ КОНЦЕПЦІЇ І. ОГІЄНКА ТА ЇХ ПОЕТИЧНА ВЕРСІЯ У ВІРШАХ І. КАЛИНЦЯ

У статті розглядається наукова концепція І. Огієнка стосовно дохристиянських вірувань українського народу, а також їх відображення у віршах І. Калинця. Виокремлено головні поганські міфи, звичаї, обряди, ритуали, замовляння, образи та архетипи колективного підсвідомого в науковому дослідженні І. Огієнка «Дохристиянські вірування українського народу» та в поетичній збірці І. Калинця «Невольничча Муза». На основі порівняльного аналізу зроблено висновок про спільне та відмінне бачення І. Огієнком та І. Калинцем ролі язичницьких вірувань та міфології для формування ментальності сучасних українців.

Ключові слова: дохристиянські вірування, язичницька релігія, міфологеми, архетипи колективного підсвідомого, обряди / ритуали.

Професор І. Огієнко, будучи ученим та релігійним мислителем світового рівня, залишив нащадкам надзвичайно велику і цінну духовну спадщину. Його праці щойно повернулись в повному обсязі з еміграції в Україну і, ставши об'єктом ретельного вивчення з боку української інтелігенції та духовних осіб, потребують ще багато часу для осмислення порушених митрополитом духовних проблем та витворення Віри Христової.

Досліджуючи генезу виникнення християнської спільноти рідного народу, митрополит Іларіон в історично – релігійній монографії «Дохристиянські вірування українського народу» звертається до живих і здорових звичаїв і традицій, породжених язичницькою культурою. Прагнучи описати феномен двосвір'я в українській духовній культурі, вчений глибоко вивчав дохристиянські вірування українського народу, що в нові часи, сполучившись із християнством, залишились фундаментальними духовними основами українців.

У наш час визначні духовні особи та дослідники язичництва, з одного боку, не розділяють «беззастережного замилювання геть усім, що було створено язичницькими предками» [1, с.11], а з іншого, визнають знання язичницьких вірувань корисними молоді, яка повинна знати джерела своєї віри. У статті С. Абрамовича про елементи язичництва в культурі східних церков нагадується